

Χριστίνα Παπαδάκη

Νεοανακτορικοί ταφικοί αποθέτες: τόποι «απόρριψης» ή μνήμης;

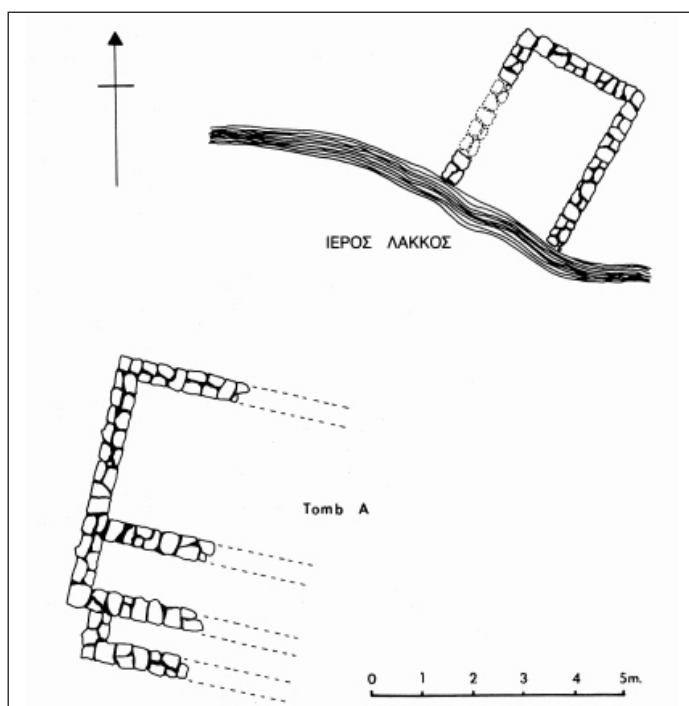
ABSTRACT

NEOPALATIAL INTEGRATED *APOTHETES*: DISCARD PLACES OR “MNEMONIC DEVICES”?

This article discusses the integrated *apothetes* of the Neopalatial chamber tombs, usually rock-cut, in the form of deep pits. Using some little-known examples from the excavations in the cemeteries of Knossos and mainly Poros, we discuss, in addition to their practical use as receptors of the previous funerary relics, their possible function as “mnemonic repositories”, since they are special places where the skeletal remains of the ancestors were kept.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: ταφικοί αποθέτες, μνήμη, προγονολατρεία, ταφικές πρακτικές

Οι νεοανακτορικοί ταφικοί αποθέτες είναι, σχεδόν κατά κανόνα, υπόγειες, λαξευτές ή και κτιστές, ενσωματωμένες στους σπηλαιώδεις λαξευτούς τάφους δομές. Πρωιμότερα παραδείγματα ταφικών αποθετών, όπως ο «Ιερός Λάκκος» (εικ. 1) στις Γούρνες Πεδιάδος (Χατζηδάκης 1915, 62, εικ. 3· Soles 1992, 240· Γεωργουλάκη 1999, 27-28· Caloi 2011, 140) και ο στενεπιμήκης κτιστός αποθέτης δυτικά του Θολωτού Τάφου Β στο Φουρνί Αρχανών

Εικ. 1. Ο «Ιερός Λάκκος» και το όμορο ταφικό περίφραγμα στις Γούρνες Πεδιάδος (Soles 1992, fig. 62).

(Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1972), συνήθως, συνίστανται σε ανεξάρτητα λαξεύματα ή και κτιστές κατασκευές στον περιβάλλοντα χώρο ταφικών μνημείων (Ευαγγέλου 2009, τ. 1, 208-209). Η λειτουργία των ανεξάρτητων αυτών αποθετών, στους οποίους, με βάση τα μέχρι σήμερα δημοσιευμένα παραδείγματα, δεν εντοπίζονται ανθρώπινα σκελετικά υπολείμματα, συνδέεται με επιμνημόσυνες, πιθανόν κοινοτικές, τελετές προς τιμήν των νεκρών προγόνων (Soles 1992, 2010· Girella 2007, 152-155· Driessen 2010· Todaro & Girella 2013). Οι ενσωματωμένοι στους σπηλαιώδεις τάφους νεοανακτορικοί αποθέτες όμως επιδέχονται χρηστικών κυρίως ερμηνειών καθώς εκλαμβάνονται ως απλά υποδοχεία για τη συγκέντρωση των παλαιότερων ταφικών καταλοίπων. Η ανακοίνωση εστιάζει στον συγκεκριμένο τύπο αποθετών, εξετάζοντας γνωστά παραδείγματα από τα νεκροταφεία της Κνωσού και του επινείου της στον Πόρο Ηρακλείου (Dimitrouli 1999), με στόχο την ανάδειξη της πιθανής συμβολικής τους διάστασης. Επισημαίνεται ότι τα διαθέσιμα στοιχεία, ανομοιογενή ως προς την έκταση και ποιότητά τους, δεν επιτρέπουν παρά μονάχα τη διατύπωση ορισμένων προκαταρκτικών παρατηρήσεων.

ΕΝΣΩΜΑΤΩΜΕΝΟΙ ΣΕ ΣΠΗΛΑΙΩΔΕΙΣ ΤΑΦΟΥΣ ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΟΙ ΑΠΟΘΕΤΕΣ:

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ ΚΝΩΣΟΥ

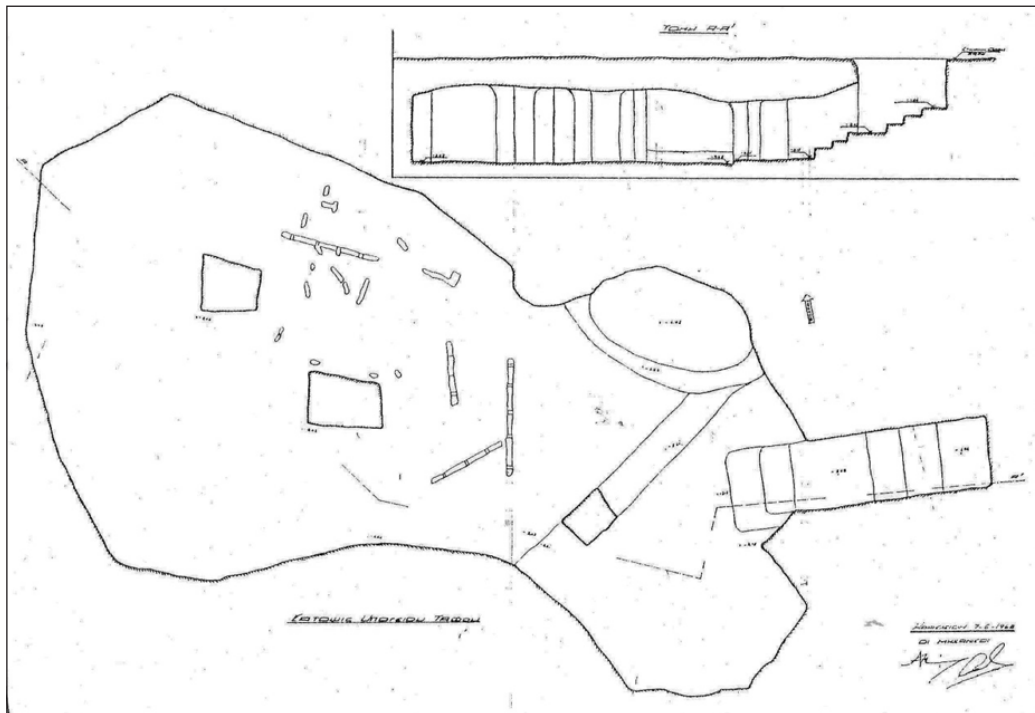
Ενσωματωμένοι ταφικοί αποθέτες υπήρχαν στους Τάφους ΙΧ και Hood στον Προφήτη Ηλία καθώς και στον Τάφο XVII στο Μαύρο Σπήλιο. Ο αποθέτης στον Τάφο ΙΧ (Hood & Boardman 1956, 32, figs. 1-3· Πλάτων 1955, 557) είχε διαμορφωθεί σε διαχωρισμένο με τοίχο τμήμα του θαλάμου και περιείχε μόνον αγγεία προσφορών (Πλάτων 1955, 557). Ο Τάφος Hood διέθετε λάκκο στον ημικυκλικό θάλαμό του (Πλάτων 1950, 533), βάθους 0,50 μ., με κατάλοιπα από πέντε (5) πρωιμότερες ταφές (Ευαγγέλου 2009, τ. 3, 392), ενώ ο Τάφος XVII στο Μαύρο Σπήλιο (Evans 1928, 557, fig. 353· Forsdyke 1927, 276 κ.ε., fig. 1, 32, 48, pl. XVIII: 1, 3-6, 19, XIX, XX, XXIII· Ευαγγέλου 2009, τ. 3, 382-383 με βιβλιογραφία) πιθανόν είχε δύο θαλάμους, στον δεύτερο από τους οποίους υπήρχε ακανόνιστος λάκκος-αποθέτης, βάθους ενός μέτρου, με αγγεία και αντικείμενα προσωπικού στολισμού από παλαιότερες ταφές (Alberti 2006, 263-264). Τα ακέραια αγγεία, μολοντί αρκετά, αντιστοιχούν σε ένα πλήρες, αλλά περιορισμένο, «σετ» για το σερβίρισμα και την κατανάλωση τροφής και ποτού (Alberti 2006, 264· Ευαγγέλου 2009, τ. 3, 382).

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΠΟΡΟΥ

Ενδιαφέροντα στοιχεία προκύπτουν απ' όσα γνωρίζουμε για πέντε ενσωματωμένους σε σπηλαιώδεις τάφους αποθέτες (Dimitrouli 1999). Ο πρώτος ανήκει στον σπηλαιώδη τάφο επί της σημερινής Λεωφόρου Ικάρου που ανέσκαψε το 1940 ο Ν. Πλάτων (T1940) (Πλάτων 1941, 270-271· Kanta 1980, 27· Ευαγγέλου 2009, τ. 3, 128). Εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα του μνημείου, με τη μορφή ενός ακανόνιστου ελλειψοειδούς, λαξευμένου στο δάπεδο λάκκου (Πλάτων 1941, 270-271· Ευαγγέλου 2009, τ. 3, 128), με πλάτος 1,75 μ., μήκος 3,40 μ. και βάθος 2,50 μ. (Λεμπέση 1967, 209). Ο αποθέτης είχε συγκλίνοντα προς τον πυθμένα τοιχώματα ενώ περιστοιχιζόταν από ταπεινό τοίχιο αργολιθοδομής μέσου πάχους και ύψους 0,40 μ. (Λεμπέση 1967, 209). Στη βόρεια παρυφή του ο βράχος είχε διαμορφωθεί έτσι ώστε να διευκολύνεται

η κάθοδος στο εσωτερικό του (Λ. Πλάτων, προφορική πληροφόρηση). Έντονα ίχνη πυράς υπήρχαν στα τοιχώματά του, στο τμήμα της οροφής του τάφου που αντιστοιχούσε σε αυτόν και στο στρώμα των κτερισμάτων – σκελετικών καταλοίπων που περιείχε (Ευαγγέλου 2009, τ. 3, 128). Η απόθεση των οστών, τα περισσότερα από τα οποία ήταν ατελώς καμένα, όπως και των κτερισμάτων, ήταν μάλλον άτακτη και καταλάμβανε κυρίως το δυτικό τμήμα του (Λ. Πλάτων, προφορική πληροφόρηση). Το γεγονός ότι πολλά από τα πήλινα αγγεία, στην πλειονότητά τους πρόχει και κυάθια, ήταν ακέραια, οδήγησε τον ανασκαφέα στο συμπέρασμα ότι αυτά είχαν αποθεθεί στο εσωτερικό του από το κατάλληλα διαμορφωμένο βόρειο πρανάς (Λ. Πλάτων, προφορική πληροφόρηση· Πλάτων 1941, 270-271· Ευαγγέλου 2009, τ. 3, 128).

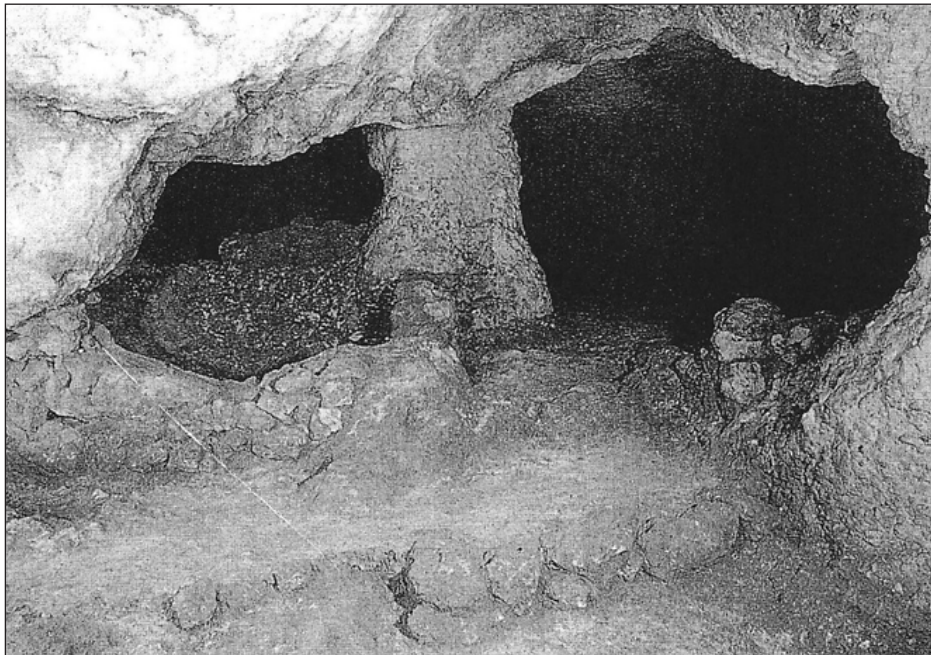
Μεγάλος ελλειψοειδής αποθέτης εντοπίστηκε σε σπηλαιώδη τάφο (εικ. 2) στη σύζευξη της οδού Τρίτωνος με τη Λεωφόρο Ικάρου (Τ1967). Ήταν λαξευμένος στο βορειοανατολικό άκρο του θαλάμου, σε κόγχη εντός της αντίστοιχης παρειάς (Λεμπέση 1967, 206). Είχε μέγιστο μήκος 2,50 μ., μέγιστο πλάτος 1,65 μ. και βάθος 0,85 - 1,00 μ. από την επιφάνεια του λαξευτού, ύψους 0,40 μ., περιχειλώματος στη νότια και ανατολική του πλευρά (Λεμπέση 1967, 196 και πίν. 177β, 178α· Μυηly 1992, 28, πίν. 1α, αριστερά). Το ανατολικό τμήμα του τελευταίου καλυπτόταν από το βόρειο τμήμα του κτιστού φράγματος, καθιστώντας προφανές ότι η λάξευση του λάκκου προηγήθηκε (Λεμπέση 1967, 196). Περιείχε τα περισσότερα ακέραια ή σχεδόν ακέραια αγγεία του τάφου, κυρίως πρόχεις και κύπελλα, καθώς και άφθονο σκελετικό υλικό. Μία πρώτη απόθεση οστών και κτερισμάτων πραγματοποιήθηκε ίσως στην ύστερη MM III και μία δεύτερη κατά τη MM IIIB - ΥΜ ΙΑ περίοδο (Λεμπέση 1967, 200· Μυηly 1992, 114). Με αυτόν τον τρόπο εξηγείται, σύμφωνα με την ανασκαφέα, η προσεκτική τοποθέτηση των αγγείων στο εσωτερικό του και ο σαφής διαχωρισμός τους σε δύο στρώματα με ενδιάμεση στρώση από όστρακα και σκελετικά υπολείμματα, σε αντίθεση με τα πολυάριθμα, άτακτα

Εικ. 2. Κάτοψη και τομή του Τ1967 στον Πόρο Ηρακλείου (Λεμπέση 1967, εικ. 1)

συγκεντρωμένα οστά στον προθάλαμο και τη νοτιοανατολική κόγχη του τάφου (Λεμπέση 1967, 202-203). Σημειώνεται ότι στον αποθέτη δεν ανιχνεύεται καμία διαφορά στον τρόπο περισυλλογής των ανθρώπινων λειψάνων, όπως στους θολωτούς της Μεσαράς (Branigan 1987, 47-48; Χαμηλάκης 2015, 163-164). Τα κρανία και τα άλλα οστά συγκεντρώθηκαν στους ίδιους σωρούς, όπου και αναμείχθηκαν με τα κτερίσματα (Muhly 1992, 166).

Βαθύ λάκκο-αποθέτη με σκελετικά υπολείμματα και κτερίσματα από παλαιότερες ταφές διέθετε και ο σπηλαιώδης τάφος στην επέκταση του 14ου Δημοτικού Σχολείου (T1987). Απέδωσε περισσότερα από διακόσια πενήντα (250) ακέραια αγγεία και δεκάδες άλλα ελλιπή, κυρίως πρόχους και σειρές κυπέλλων διαφόρων τύπων, που σχεδόν στο σύνολό τους ανήκουν στην ΥΜ ΙΑ-Β περίοδο (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1988, 326, πίν. 9 α-β). Τα παλαιότερα ευρήματα εντοπίστηκαν επίσης στον αποθέτη και αντιστοιχούν σε δύο ΜΜ ΙΙΒ κύπελλα με διακόσμηση πολύχρωμου καμαραϊκού ρυθμού (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1988, 325-327 πίν. 8α-β). Μεγάλος λάκκος-αποθέτης λαξευμένος στο δάπεδο και οριζόμενος από τοίχια, με υπολείμματα από παλαιότερες ταφές, υπήρχε σε κεντρικό τμήμα του χώρου ανάμεσα στον προθάλαμο και τον θάλαμο στον σπηλαιώδη τάφο (εικ. 3) της οδού Ποσειδώνος (T1993) (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1994, 708).

Εικ. 3. Ο σπηλαιώδης τάφος στην Οδό Ποσειδώνος στον Πόρο Ηρακλείου (T1993) με τον πεσσό και τον αποθέτη (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1994, πίν. 229).

Διαφορετικός από τους προηγούμενους είναι ο αποθέτης στον σπηλαιώδη τάφο (εικ. 4, 5) που ανασκάφηκε στη συμβολή της Λεωφόρου Ικάρου με την Οδό Ποσειδώνος (T1994). Στον τάφο αποκαλύφθηκε μεγάλο, λαξευτό, σπηλαιώδες όρυγμα έκτασης περίπου ογδόντα (80) τ.μ. και ύψους 2,00 μ. Στη μία πλευρά του προθαλάμου υπήρχε λαξευτός πεσσός στήριξης της οροφής, όπου εφάπτονταν καμπύλα τοίχια από ακατέργαστες πέτρες και λάσπη, που κατέληγαν στην οροφή έχοντας ανοίγματα στο ανώτερο τμήμα τους (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1994, 709).

Εικ. 4. Ο κτιστός αποθήτης του σπηλαιώδους τάφου στη συμβολή της Λεωφόρου Ικάρου με την Οδό Ποσειδώνος (Τ1994) στον Πόρο Ηρακλείου (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1994, πίν. 231α).

Εικ. 5. Αγγεία στον κτιστό αποθήτη του σπηλαιώδους τάφου στη συμβολή της Λεωφόρου Ικάρου με την Οδό Ποσειδώνος (Τ1994) στον Πόρο Ηρακλείου (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1994, πίν. 231α).

Ο κλειστός αυτός, εν είδει φρέατος, χώρος αποτελούσε τον αποθήτη, στα τοιχία του οποίου υπήρχαν πυκνά αποτυπώματα από τα δάκτυλα των τεχνιτών (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1994, 709, πίν. 231α). Από στρώμα καμένου χώματος, θρυμματισμένων οστών και κρανίων στο εσωτερικό του, συλλέχθηκε σειρά από εκατόν πενήντα (150) αγγεία χρονολογούμενα κυρίως στη MM IIB και στη MM III - YM IA περίοδο (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1994, 710, πίν. 231β). Ανάμεσά τους, το παλαιότερο αγγείο του τάφου, μία MM IB πρόχους από την Ανατολική Κρήτη, που ερμηνεύεται ως κειμήλιο.

Συνοψίζοντας, με βάση τις πληροφορίες των προκαταρκτικών ανασκαφικών εκθέσεων, παρατηρούμε ότι οι ταφικοί αποθέτες του Πόρου αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο. Με εξαίρεση τον φρεατόσχημο αποθήτη του T1994 οι υπόλοιποι είναι υπόγειοι και λαξευτοί είτε στο δάπεδο (T1940, T1968, T1987, T1993) είτε σε κόγχη που διαμορφώνεται σε παρειά του τάφου (T1967). Συχνά οριοθετούνται με χαμηλά προχειροφτιαγμένα τοιχία, όπως οι αποθέτες των T1940, T1968, T1993, ενώ ο αποθήτης στον T1967 περιβάλλεται από λαξευτό περιχείλωμα. Επιπλέον, στην περίπτωση του T1967 ο αποθήτης προϋπήρχε του τοιχίου που διαχώριζε τον θάλαμο από τον προθάλαμο, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι συγκεκριμένες δομές, ενδεχομένως, αποτελούσαν μέρος του αρχικού σχεδιασμού των τάφων. Η θέση του αποθήτη, ωστόσο, δεν έχει συγκεκριμένο προσανατολισμό καθώς εντοπίζεται δυτικά (T1940, T1968), βορειοανατολικά (T1967) ή ανάμεσα στον θάλαμο και τον προθάλαμο (T1993). Γνωρίζοντας τις ακριβείς διαστάσεις μονάχα δύο, αυτών στους T1940 και T1967, δεν μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή γενικά συμπεράσματα αναφορικά με τη χωρητικότητά τους, που στις συγκεκριμένες περιπτώσεις πλησιάζει τα 14,875 και 4,125 κ.μ., αντίστοιχα, ενώ το εμβαδόν τους είναι 5,95 και 4,125 τ.μ. Μάλιστα, στην περίπτωση του T1967, με εμβαδόν θαλάμου 70 τ.μ., γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι ο αποθήτης κάλυπτε μια μάλλον περιορισμένη έκταση. Φαίνεται ότι η χωρητικότητα των αποθετών ήταν συνυφασμένη κυρίως με το βάθος τους που, για να επιτευχθεί, απαιτούσε σημαντική επένδυση εργασίας και χρόνου.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η συζήτηση που αφορά στους νεοανακτορικούς, ενσωματωμένους στους σπηλαιώδεις τάφους αποθέτες, θα μπορούσε να επεκταθεί ποικιλοτρόπως εάν είχαμε στη διάθεσή μας περισσότερα στοιχεία. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, προς το παρόν δεν είναι δυνατή παρά μονάχα η διατύπωση ορισμένων προκαταρκτικών παρατηρήσεων. Καταρχάς, για τον μόνο δημοσιευμένο από τους αποθέτες του Πόρου (T1967), γνωρίζουμε ότι τα παλαιότερα ταφικά κατάλοιπα είχαν τοποθετηθεί στο εσωτερικό του με προσοχή, συνιστώντας δύο σαφώς διακριτές εναποθέσεις που πραγματοποιήθηκαν στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου. Παράλληλα, η σκόπιμη διαμόρφωση της βόρειας παρειάς του αποθήτη στον T1940, που προφανώς εξυπηρετούσε την κάθοδο στο εσωτερικό του, υπαινίσσεται τη μάλλον προσεκτική απόθεση, και όχι άτακτη απόρριψη, των παλαιότερων σκελετικών λειψάνων και κτερισμάτων μέσα σε αυτόν. Εξάλλου, τα περισσότερα αγγεία του εξεταζόμενου τύπου αποθετών σώζονται ή συγκροτούνται ακέραια. Η ενσωμάτωσή τους στους σπηλαιώδεις τάφους πιθανόν εγγράφεται στη λογική της οριοθέτησης του κόσμου των νεκρών, αποσκοπώντας στη διασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών υπέρ των εκλιπόντων, αλλά και στη συνέχιση της ευημερίας των ζωντανών που είχε διαταραχθεί από τον οριακό και απρόβλεπτο χαρακτήρα

του θανάτου. Από την άλλη, η μέριμνα για τα παλαιότερα ταφικά κατάλοιπα μοιάζει με μια ακόμη επικήδεια τελετή που ίσως σηματοδοτούσε την οριστική διάρρηξη των σχέσεων με τους, ενσωματωμένους πλέον στη χορεία των νεκρών προγόνων, εκλιπόντες (Λεβεντάκης 2012, 220). Μήπως, λοιπόν, οι ενσωματωμένοι αποθέτες εξυπηρετούσαν τη διεξαγωγή μίας ύστατης τελετής αποχωρισμού τόσο του ίδιου του νεκρού από τη σαρκική του υπόσταση όσο και της οικογένειας και της κοινότητάς του από αυτόν; Παράλληλα, το πέρασμα του χρόνου επιβάλλει για πρακτικούς αλλά και συμβολικούς λόγους την περιθωριοποίηση των παλαιότερων ταφών, που στην προκειμένη περίπτωση φαίνεται να συντελείται μέσα από την πλήρη εν-σωμάτωση τους σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, οι οποίοι εξασφάλιζαν τη ροή μιας κυκλικά επαναλαμβανόμενης τάξης πραγμάτων σε ένα συμπυκνωμένο χωροχρονικά περιβάλλον (Λεβεντάκης 2012, 218· Χαμηλάκης 2015, 163). Στο ίδιο σχήμα εντάσσονται και άλλες ταφικές πρακτικές που ουσιαστικά δεν (εξ)υπηρετούσαν παρά την απρόσκοπτη λειτουργία του ταφικού τελετουργικού (Χαμηλάκης 2015, 163-165). Δυστυχώς, όμως, το πλήρες διάγραμμα ροής (Λεβεντάκης 2012) του τελευταίου συνίσταται σε πλήθος άγνωστων και εν πολλοίς μη ανακτήσιμων παραμέτρων, αφού, μεταξύ άλλων, αγνοούμε πλήρως: α) όλους τους πιθανούς και απίθανους χωροχρόνους των επικήδειων και επιμνημόσυνων τελετών, β) όλες τις ενδεχόμενες ενέργειες μεταβίβασης των ανεπιθύμητων συνεπειών του θανάτου σε εναλλακτικά υποκείμενα, την ύπαρξη των οποίων υποψιαζόμαστε μέσα από πρακτικές, όπως η τελετουργική «θανάτωση» αντικειμένων του νεκρού (Λεβεντάκης 2012· Harrell & Driessen 2015), γ) τον πραγματικό χαρακτήρα και τους τελικούς αποδέκτες των επιβεβαιωμένων στις ταφικές συνάφειες λειψών και χιών, δ) την πραγματική κοινωνικοπολιτική και πνευματική φόρμουλα των νεκρόδειπνων, ε) το εύλογο ενδεχόμενο αντί νεκρόδειπνων, ή ακόμη και παράλληλα με αυτά, να τελούνταν προσφορές τύπου μετάληψης υπέρ των «χθονίων» θεοτήτων, του πνεύματος των προγόνων ή του εκλιπόντος, όπως π.χ. στο αντίστοιχο χεττιτικό τελετουργικό (Λεβεντάκης 2012, 212), στ) την πιθανή μαγικοθρησκευτική διάσταση των τελετουργιών του θανάτου (π.χ. νεκυομαντεία) καθώς και πολλά, πολλά άλλα.

Για τους λόγους αυτούς, προς το παρόν, είναι μάλλον αδύνατον να κατανοήσουμε πλήρως τη λειτουργία των ενσωματωμένων ταφικών αποθετών και ίσως γι' αυτό η έρευνα εστιάζει περισσότερο στην πρακτική και λιγότερο στη συμβολική τους αναγκαιότητα. Δεδομένου, όμως, ότι ο θάνατος αποτελεί ένα τραυματικό γεγονός, αλλά και μια καλή αφορμή για την ανανέωση των οικογενειακών και κοινοτικών δεσμών (Branigan 1987 και 1991· Todaro & Girella 2013 με βιβλιογραφία), θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι συγκεκριμένοι αποθέτες εξυπηρετούσαν τη συλλογική διαχείριση του θανάτου, όπως εικάζεται για τους ανεξάρτητους προκατόχους τους, αποτελώντας ένα πρόσθετο μέσον για τη διατήρηση της οικογενειακής και κοινοτικής συνοχής; Και τί στοιχεία μπορούμε να αντλήσουμε προς την κατεύθυνση αυτή με βάση το περιεχόμενό τους;

ΟΙ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΟΣΤΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, με βάση τα μέχρι στιγμής γνωστά ανασκαφικά δεδομένα, οι προανακτορικοί ανεξάρτητοι αποθέτες δεν περιέχουν ανθρώπινα σκελετικά υπολείμματα σε αντίθεση με τους ενσωματωμένους στους σπηλαιώδεις νεοανακτορικούς τάφους. Θα μπορούσε, άραγε, να διαφανεί κάποια όψη της μινωικής κοινωνίας σε σχέση με τον θάνατο

μέσα από το οστεολογικό περιεχόμενο των τελευταίων; Οι περιορισμοί είναι γνωστοί (Hodder 1982 α, β και γ) και γι' αυτό σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης η απάντηση θα ήταν μάλλον αρνητική, αφού στο συγκεκριμένο υλικό δεν αντανακλάται κάποια μέριμνα για τη διατήρηση της βιολογικής, κοινωνικής ή άλλης ταυτότητας των νεκρών. Γιατί, όμως, συμβαίνει αυτό; Μήπως επειδή τα σκελετικά υπολείμματα των παλαιότερων ταφών αντιμετωπίζονταν πράγματι ως «απορρίμματα», που, όμως, για λόγους λειτουργικούς, υγιεινής ή και ψυχολογικούς, ήταν απαραίτητο να παραμείνουν στον τάφο; Αυτή είναι μια εύλογη απάντηση. Μια άλλη, όμως, πιο ενδιαφέρουσα εξήγηση για την ομοιόμορφη μεταχείριση των σκελετικών υπολειμμάτων θα μπορούσε να είναι η διαδικασία καταστροφής της ατομικής ταυτότητας, που, όπως είναι γνωστό, ταυτίζεται με το τελευταίο βήμα πριν από την πλήρη εν-σωμάτωση των εκλιπόντων στην τάξη των προγόνων (Todaro & Girella 2013 με βιβλιογραφία: Χαμηλάκης 2015, 163-165). Μήπως, λοιπόν, το σκελετικό υλικό των εν-σωματωμένων αποθετών σηματοδοτεί το τελευταίο στάδιο μιας γενεαλογικής πολυχρονικής διαδικασίας που επικεντρώνεται στη διαχείριση των απαλλαγμένων από την ύλη σωμάτων και στην αναγωγή τους από «επώνυμα» άτομα σε συμβολικό σύνολο, μέσα από τη μετάβασή τους από το εμπειρικό και προσωπικό επίπεδο στο αφηρημένο και αναφορικό (Kuijt 2008, 177· Todaro & Girella 2013, 133); Οφείλεται άραγε μόνο σε πρακτικούς λόγους η εν-σωμάτωση των αποθετών στους νεοανακτορικούς σπηλαιώδεις τάφους; Επιπλέον, εάν αποδεχτούμε ότι η «κατασκευασμένη» μνήμη των νεκρών (Hamilakis 1998 α και β) εξυπηρετείται, μεταξύ άλλων, και από αρχιτεκτονικές (υπο)δομές (Branigan 1998· Hamilakis 1998 α), όπως εξέδρες, πλακόστρωτα, βωμούς, μήπως πρέπει να συμπεριληφθούν σε αυτές και οι αποθέτες; Είναι τυχαίο που στο εσωτερικό τους τοποθετούνται «κειμήλια» που συνόδευαν, κάποτε ως κτερίσματα, τις ταφές; Από την άλλη, μέσα από την προσεκτική αλλά προπάντων ομοιόμορφη μεταχείριση των ταφικών υπολειμμάτων σε ανώνυμους σωρούς (Χαμηλάκης 2015, 182) μήπως επιτυγχάνεται ακριβώς το αντίθετο; Η κοινωνική «λήθη», εξάλλου, με την οποία «θανατώνεται» οριστικά η ανάμνηση προπάντων της κοινωνικής υπόστασης του ατόμου χρησιμοποιεί τα ίδια με την κοινωνική μνήμη μέσα (Χαμηλάκης 2015, 163-165). Μάλιστα, οι οπαδοί αυτής της θεώρησης ερμηνεύουν στο συγκεκριμένο πλαίσιο τις «δευτερογενείς ταφές» (Hamilakis 1998 α, 117), την επικάλυψη των οστών με λεπτή στρώση χώματος (Branigan 1987, 47), την καύση τους (Χαμηλάκης 2015, 164-165 και σημ. 5), την περιστασιακή ή επιλεκτική κατακρεούργησή τους (Branigan 1987, 49-50· Hamilakis 1998 α, 122-123 με παραδείγματα και βιβλιογραφία: Χαμηλάκης 2015, 163-165, 174-187) και ακόμη τη «θανάτωση» αντικειμένων του νεκρού (Branigan 1970, 92-101, 131· Åström 1987· Walberg 1987, 56, 60). Αυτά τα ερωτήματα θα άξιζε, πιστεύουμε, να εξεταστούν ειδικά στο πλαίσιο της λεγόμενης σταδιακής χαλάρωσης των δεσμών με τους προγόνους, που υποτίθεται συντελείται στη διάρκεια της Νεοανακτορικής περιόδου και αποδίδεται κυρίως στο ότι οι σπηλαιώδεις τάφοι δεν ήταν εξίσου κατάλληλοι με τους κτιστούς προκατόχους τους για την άσκηση πρακτικών προγονολατρίας (Soles 2001, 234 και 2010).

ΟΙ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΑ ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ

Ας δούμε τώρα πώς μπορούμε να συνδέσουμε όσα έχουν ήδη αναφερθεί με το γνωστό “cup and jug complex” (Sherratt & Sherratt 2008, 297) που, μαζί με τα ανθρώπινα οστά και τα αντικείμενα προσωπικού στολισμού, αποτελούν το σύνθηρες περιεχόμενο

των εν-σωματωμένων νεοανακτορικών ταφικών αποθετών. Πώς είναι δυνατόν να ερμηνευτούν στην προκειμένη περίπτωση τα πολυάριθμα, συχνά ακέραια, προχυτικά και αγγεία πόσης;

Τα πήλινα αγγεία, γενικά, αντιστοιχούν στον κύριο όγκο των ταφικών αντικειμένων κατά τη Νεοανακτορική περίοδο (Ευαγγέλου 2009, τ. 1, 462, με γραφήματα). Η πλειονότητά τους συνίσταται σε αγγεία πόσης, και δη άωτα κωνικά κύπελλα, ενώ τα σχετιζόμενα με αυτά προχυτικά είναι σαφώς λιγότερα, αναλογία που φαίνεται να διαφοροποιείται κατά την ΥΜ ΙΙ (Ευαγγέλου 2009, τ. 1, 463). Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται συνήθως στο πλαίσιο της τέλεσης νεκρόδειπνων κοινοτικού χαρακτήρα (Ευαγγέλου 2009, τ. 1, 463· Χαμηλάκης 2015, 155-187). Κάτω από το ίδιο πρίσμα εξετάζονται και τα λεγόμενα τροφοπαρασκευαστικά αγγεία, κυρίως τριποδικές χύτρες, που, ωστόσο, εμφανίζονται σε ιδιαίτερος χαμηλά ποσοστά (Ευαγγέλου 2009, τ. 1, 463), τη στιγμή που έχει προταθεί η χρήση τους και ως αγγείων για την τελική προετοιμασία ή το βράσιμο του κρασιού (Πλάτων 2002, 16· Koehl 2006, 332-333). Να υποθέσουμε ότι οι συλλογικές συμποτικές συγκεντρώσεις, που υποτίθεται πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο των επικήδειων και επιμνημόσυνων τελετών, περιορίζονταν στην οινοποίηση; Δίχως να αποκλείεται η παράλληλη κατανάλωση και άλλων αλκοολούχων ή μη ποτών (Πλάτων 2002, 7), εάν αποδεχτούμε τον «τελεολογικό» συσχετισμό (Πλάτων 2002, 8) των προχυτικών και των αγγείων πόσης με την κατανάλωση του κρασιού, διαπιστώνεται καταρχάς η ισχυρή σύνδεση του συγκεκριμένου αγαθού με τις δυσάρεστες τελετές που επηρεάζουν απρόβλεπτα την καθημερινότητα (Χαμηλάκης 2015, 157-158). Η περίπτωση του «Ταφικού Κτηρίου 4» στο Φουρνί ενισχύει την ευρεία χρήση του συγκεκριμένου αγαθού στα ταφικά δρώμενα (Koraka & Platon 1993· Girella 2007, 153-155). Στο πλαίσιο αυτό τα προχυτικά και αγγεία πόσης που εντοπίζονται στους ταφικούς αποθέτες συνδέονται με την τέλεση «νεκρόδειπνων» ή και την ανάμνησή τους (Branigan 1987, 1991 και 1993· Connerton 1989, 42-71· Hamilakis 1998 α, 117-118· Hamilakis & Sherratt 2012), ενώ αρκετοί διαβλέπουν την απρόσκοπτη συνέχεια των τελετών αυτών από τους προανακτορικούς χρόνους ερμηνεύοντάς τις ως μέσο διατήρησης της κοινωνικής συνοχής (Girella 2007 με βιβλιογραφία· Χαμηλάκης 2015, 159-169). Εάν, όμως, η απουσία διατροφικών υπολειμμάτων στις νεοανακτορικές ταφικές συνάφειες δεν οφείλεται σε ερευνητικούς λόγους τότε τίθεται εύλογα το ερώτημα μήπως τα προχυτικά και τα αγγεία πόσης σχετίζονται απλώς με προπόσεις και χοές προς τους «χθόνιους» θεούς, τους νεκρούς προγόνους και όλες τις δυνατές υποστάσεις του εκλιπόντος, δηλαδή τη σορό (Λεβεντάκης 2012, 212, σημ. 115), τα οστά (Λεβεντάκης 2012, 212, σημ. 116) και το πνεύμα (Λεβεντάκης 2012, 212, σημ. 118) στο ίδιο πάντα πλαίσιο της βασισμένης στην εν-σωματωμένη εμπειρία μνήμης (Connerton 1989, 6-40, 72-104). Παράλληλα, ίσως πρέπει να συνυπολογίσουμε ακόμη και το ενδεχόμενο της αποχής από το φαγητό τουλάχιστον για τους πενθούντες.

Τα παραπάνω δεν είναι παρά απλές παρατηρήσεις και σκέψεις κυρίως προς μελλοντική διερεύνηση. Προς το παρόν απλώς επισημαίνεται ο πιθανός ρόλος των αποθετών στη διαχείριση της ατομικής και συνακόλουθα κοινωνικής ταυτότητας των νεκρών προγόνων καθώς και στη διαδικασία μετάβασής τους σε μία άλλη κατάσταση που αποτελούσε σημείο αναφοράς για τους ζώντες απογόνους (Todaro & Girella 2013).

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το παρόν άρθρο αποτελεί σύνοψη σχετικού κεφαλαίου της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα *Αποθέτες κεραμεικής: εννοιολογικός προσδιορισμός, τρόποι σχηματισμού, τυπολογία και σημασία για τη λειτουργία της ζωής των κοινοτήτων κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. στην Κρήτη*. Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή μου Λ. Πλάτωνα για την πολύτιμη βοήθειά του σε όλα τα στάδια της έρευνας. Επίσης, την Α. Κάντα, την Κ. Γκαλανάκη, τη Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη, την Ρ. Muhly και τον Χ. Στρατήγη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- L. Alberti (2006), «Μεσομινωικά ταφικά έθιμα στην Κνωσό. Η νεκρόπολη στο Μαύρο Σπήλιο», *Πεπραγμένα Θ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001)*, τ. Α2, Ηράκλειο, ΕΚΙΜ, 259-269.
- P. Åström (1987), "Intentional destruction of grave goods", in R. Laffineur (ed.), *Thanatos. Les coutumes funéraires en Égée à l'âge du Bronze, Aegaeum 1*, Liège, 213-217.
- K. Branigan (1987), "Ritual interference with human bones in the Messara tholoi", in R. Laffineur (ed.), *Thanatos. Les coutumes funéraires en Égée à l'âge du Bronze. Actes du colloque de Liège, 21-23 Avril 1986. Histoire de l'art et archeologie de la Grèce antique*, Liège, Université de Liège, 43-51.
- K. Branigan (1991), "Funerary ritual and social cohesion in Early Bronze Age Crete", *Journal of Mediterranean Studies 1* (2), 183-192.
- K. Branigan (1993), *Dancing with death. Life and death in southern Crete, c. 3000-2000 BC*, Amsterdam.
- K. Branigan (ed.) (1998), *Cemetery and Society in the Aegean Bronze Age, Sheffield Studies in Aegean Archaeology 1*, Sheffield.
- I. Caloi (2011), "Minoan inverted vases in funerary contexts: offerings to dead or to ancestors?", *ASAtene LXXXIX*, serie III, 11, tomo 1, SAIA 2013, 135-146.
- E. Γεωργουλάκη (1999), «Μεικτοί τύποι τάφων στην προανακτορική και παλαιοανακτορική Μινωική Κρήτη», *Κρητική Εστία*, περίοδος Δ, τ. 7 (1999), Χανιά, 9-30.
- P. Connerton (1989), *How societies remember*, Cambridge, Cambridge University Press.
- N. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη (1988), «Αρχαιολογικές ειδήσεις 1987: Πόρος Ηρακλείου», *Κρητική Εστία*, περίοδος Δ, τ. 2 (1988), Χανιά, 235-327.
- N. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη (1994), «ΚΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ηρακλείου. Πόρος Ηρακλείου», *ΑΔ 49* (1994), τ. Β2, Χρονικά, 707-711.
- N. Dimopoulou (1999), "The Neopalatial Cemetery of the Knossian Harbour-Town at Poros: Mortuary Behavior and Social Ranking", in I. Kilian-Dirlmeier - M. Egg (eds.), *Eliten in der Bronzezeit: Ergebnisse zweier Colloquien in Mainz und Athen*, Mainz, 27-36.
- J. Driessen (2010), "The goddess and the skull: some observations on group identity in Prepalatial Crete", in O. Krzyszkowska (ed.), *Cretan Offerings: Studies in Honour of Peter Warren*, *Bryn Mawr Classical Review*, London, 107-117.
- Γ. Ν. Ευαγγέλου (2009), «Πρακτικές ταφής κατά τη Νεοανακτορική, Τελική Ανακτορική και Μετανακτορική περίοδο στην Κρήτη», *Διδακτορική Διατριβή*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- A. J. Evans (1928), *The palace of Minos at Knossos*, II, parts I & 2, London, Macmillan.
- E. J. Forsdyke (1927), "The Mavro Spelio Cemetery at Knossos", *BSA 28* (1927), 243-296.
- G. Geană (2005), "Remembering ancestors: commemorative rituals and the foundation of historicity", *History and Anthropology 16*:3, 349-361.
- L. Girella (2007), "Forms of commensal politics in Neopalatial Crete", *Creta Antica 8*, 135-167.

- Υ. Hamilakis (1998 α), "Eating the dead: mortuary feasting and the politics of memory in the Aegean Bronze Age societies", in K. Branigan (ed.), *Cemetery and Society in the Aegean Bronze Age*, Sheffield, 115-132.
- Υ. Hamilakis (1998 β), "The anthropology of food and drink consumption and Aegean archaeology", in W. D. E. Coulson - S. J. Vaughan (eds.), *Aspects of Paleodiet in the Aegean*, Oxford, 55-63.
- Υ. Hamilakis and S. Sherratt (2012), "Feasting and the consuming body in Bronze Age Crete and Early Iron Age Cyprus", in G. Cadogan - M. Iakovou - K. Kopaka - J. Whitley (eds.), *Parallel lives: ancient island societies in Crete and Cyprus*, *BSA Studies* 20, London, 187-207.
- K. Harrell and J. Driessen (2015), *THRAVSMA Contextualising the Intentional Destruction of Objects in the Bronze Age Aegean and Cyprus*, Édité par Presses Universitaires de Louvain, Aegis.
- I. Hodder (1982 α), *The present past. An introduction to anthropology for archaeologists*, Pica Press, New York.
- I. Hodder (1982 β), *Symbols in action*, Cambridge University Press.
- I. Hodder (1982 γ), *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge, Cambridge University Press.
- M. S. F. Hood and J. Boardman (1956), "Archaeology on Greece 1955", *JHS* 76 (1956), 3-38.
- A. Kanta (1980), *The Late Minoan III Period in Crete: A Survey of Sites, Pottery and their Distribution*, Göteborg.
- R. B. Koehl (2006), *Aegean Bronze Age Rhyta*, Philadelphia, INSTAP Academic Press.
- K. Kopaka and L. Platon (1993), "Ληνοί μινωικοί. Installations minoennes de traitement des produits liquides", *BCH* 117 (1993), 35-101.
- I. Kuijt (2008), "The regeneration of life: Neolithic structures of symbolic remembering and forgetting", *Current Anthropology* 49 (2), 171-197.
- N. Λεβεντάκης (2012), «Από τον ονειρικό ίσκιο στην απεικόνιση του Παραδείσου», στο N. Chr. Stampolidis - A. Kanta - A. Giannikouri (eds.), *Athanasia. The Earthly, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze Age and the Early Iron Age (International Archaeological Conference, Ρόδος, 28-31 Μαΐου 2009)*, Ηράκλειο, 203-228.
- A. Λεμπέση (1967), «Ανασκαφή σπηλαιώδους τάφου εις Πόρον Ηρακλείου», *ΠΑΕ* 1967 (1969), 195-209.
- P. Muhyi (1992), *Μινωικός Λαξευτός Τάφος στον Πόρο Ηρακλείου (Ανασκαφής 1967)*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 129, Αθήνα.
- N. Πλάτων (1941), «Αρχαιολογική περιφέρεια Ηρακλείου. Διαμέρισμα κεντρικής Κρήτης», *ΕΕΚΣ* 4, 269-274.
- N. Πλάτων (1950), «Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1950», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 4 (1950), 529-535.
- N. Πλάτων (1953), «Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1953», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 7 (1953), 479-492.
- N. Πλάτων (1955), «Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1955», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 9 (1955), 553-569.
- N. Πλάτων (1959), «Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1959», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 13 (1959), 359-393.
- Λ. Πλάτων (2002), «Τα μινωικά αγγεία και το κρασί», στο Αικ. Μυλοποταμιτάκη (επιμ.), *ΟΙΝΟΣ ΠΑΛΑΙΟΣ ΗΔΥΠΟΤΟΣ. Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεώτερα χρόνια (Κουνάβοι, 24-26 Απριλίου 1998)*, Ηράκλειο, 5-24.
- Γ. Σακελλαράκης και Ε. Σακελλαράκη (1972), «Αποθέτης κεραμεικής της τελευταίας φάσεως πρωτοανακτορικών χρόνων εις Αρχάνες», *ΑΕ*, 1-11.

12 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΙΒ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

- A. Sherratt and S. Sherratt (2008), "The Neolithic of Crete as seen from outside", in V. Isaakidou - P. Tomkins (eds.), *Escaping the Labyrinth: The Cretan Neolithic in context*, SSAA 8, Oxford, 291-302.
- J. S. Soles (1992), *The Prepalatial Cemeteries at Mochlos and Gournia and the House Tombs of Bronze Age Crete*, *Hesperia Supplement* 24, Princeton.
- J. S. Soles (2010), "Evidence for ancestor worship in Minoan Crete", in O. Krzyszkowska (ed.), *Cretan Offerings: Studies in Honour of Peter Warren*, *Bryn Mawr Classical Review*, London, 331-338.
- S. Todaro and L. Girella (2013), "Living through destructions", in J. Driessen (ed.), *Destructions*, Presses Universitaires de Louvain, 133-152.
- G. Walberg (1987), "Early Cretan Tombs: The Pottery", in R. Laffineur (ed.), *Thanatos. Les coutumes funéraires en Égée à l'âge du Bronze*, *Aegaeum* 1, Liège, 53-60.
- Γ. Χαμηλάκης (2015), *Η αρχαιολογία και οι αισθήσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Ι. Χατζηδάκις (1915), «Πρωτομινωικοί τάφοι παρά το χωρίον Γούρνες», *ΑΔ* 1, 58-63.